

15-Mart, 2025-yil

**QADIMGI XALQLAR URF-ODATLARI VA RIVOJLANGAN JAMIYATDA O‘Z
JONIGA QASD QILISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK SABABLARI. TARIX VA
BUGUN. (QADIMGI XALQLAR URF – ODATLARI VA BUGUNGI ZAMON)**

Tuymuradova Zarina Talgatovna

Osiyo xalqaro universiteti Psixologiya ta’lim yo’nalishi talabasi

Elov Ziyodullo Sattorovich

Osiyo xalqaro universiteti,

Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: *Maqolada jamiyatning bugungi kundagi dolzarb muammolaridan bo‘lgan suidsid masalasi va uning insoniyat tarixidagi salbiy xususiyatlari haqida fikr yuritilgan bo‘lib, unda turli xalqlar urf-odatlaridagi suidsid holati omillarga to‘xtalib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *suitsid, ritual, Xitoy, Hindiston, Qadimgi Ahd, Or-nomus kodeksi, shomon, yovuz ruh, Rim qonunlari, renesans, samuray, harakiri.*

Qadimgi dunyo halqlari orasida urf–odatga aylangan marosim (ritual) o‘z joniga qasd qilish mavjud bo‘lgan. Birinchi navbatda bu holat o‘zini ko‘ngilli ravishda xudolarga qurbonlik qilish bo‘lib hisoblangan.

Qadimgi Xitoy va qadimgi Hindistonda bu holat yaqin davrlarga qadar sodir etilib kelinganligini tarix guvohlaydi.

Or–nomus kodeksi kontekstida erkaklarning o‘z joniga qasd qilishlari ko‘rinishidagi hulq–atvor ko‘rinishlari, Qadimgi ahdda bayon etilgan, barcha madaniyatlarda mavjud bo‘lgan va bugunda ham sodir etilib kelinmoqda. Bunday holatlar ayniqsa harbiylar va hokimiyat vakillari orasida keng tarqalgan. Ko‘plab harbiy jamiyatlar masalan, vikinglar o‘z joniga qasd qilishga hurmat bilan qarashgan.

Yapon madaniyatida o‘z joniga qasd qilish muqaddaslik gardishi bilan qamralgan va har doim marosim harakteriga ega bo‘lgan.

Bugun rivojlangan yapon millati orasida suidsidning yangi ko‘rinishi paydo bo‘layotganligini ko‘rishimiz mumkin. Yapon yoshlari orasida bugun jamiyatda o‘z o‘rmini topa olmaganligi yoki yaxshi ish joyiga ega bo‘lmaslik, moddiy o‘zini qoplay olmaslik natijasida o‘zini harakatlanib kelayotgan poezd tagiga tashlab o‘ldirish holati ko‘payib bormoqda. Tadqiqotlarda ishtirok etgan 100 yaqin yapon yoshlari bu jarayon eng samarali yo‘llagini, ya’ni suidsidentning o‘limi ma’lum vaqt boshqalarga zarar keltirish (*ishga kechikib borish, o‘lgan shaxsni bir muddat o‘ylab yurish va b.q.*) bu uning yutug‘i ekanligini ta’kidlashgan¹.

¹ Элов З.С., Суицидал уринишларни содир этишга сабаб бўлувчи асосий омиллар (ички ишлар органлари ходимлари мисоли) // Илмий журнал. “Психология”. - Бухоро, 2(18)2015. – Б. 82-87 (19.00.00; №5)

O‘z joniga qasd qilish Osiyo, Afrika, Janubiy Amerika qabilalari orasida “yomon holat” hisoblangan. Ularning e’tiqodiga ko‘ra suitsidentning o‘limidan so‘ng zarar keltirish mumkin bo‘lgan yovuz kichik ruh paydo bo‘lishiga ishonilgan. Shomon madaniyatiga ko‘ra qadimdan va hozirga qadar suitsident o‘z qarindosh–urug‘larini azoblovchisiga aylanadi deb ishoniladi.

Qadimgi Yunoniston (Gresiya) qonunlari jinoyatchiga ommaviy qatl ni yoki o‘z joniga qasd qilish imkoniyati bergan. Ularning tushunchasiga ko‘ra shaxs tanlash huquqiga egaligi inobatga olingan.

Yunon falsafasida o‘z joniga qasd qilish muammosi ilk marotaba nazariy asoslanib, ilmiy talqin topgan.

Pifagor – hayotni tangri tomondan berilgan in’om sifatida ko‘rib inson unga bo‘ysinishi lozim deb uqtirgan. Unga bu kabi xulosaga kelishi uchun sonlar nazariyasi sabab bo‘lgan.

Arastu suitsid holatini davlat maqsadlariga qarshi qaratilgan harakat sifatida baholagan, bu kabi harakat jazolanishi shart deb hisoblagan.

Aflotun qarashlari yuqoridagi ikki nazariyani birlashtirgan.

Qadimgi Rim tarixida ham o‘z joniga qasd qilish holatlarini juda ko‘plab uchratish mumkin. Katon, Antoniy, Senaka va boshqalar Qadimgi Rim tarixida ushbu holatni sodir etishgan. Seneka, imperator Neronning buyrug‘i bilan oyoq tomirlarini kesib o‘z joniga qasd qilgan. Rim Qonunlari suitsid jarayonini qoralasada, biroq chetdan uni rag‘batlantirib kelgan².

O‘z joniga qasd qilishni IV asrda avliyo Avgustin birinchi bor qoralab chiqqan. U suitsidni diniy ta’limot shaklini buzuvchi qotillik deb hisoblagan. Avliyo Avgustin suitsidni qoralagan holda to‘rt dalil keltirgan:

- Inson, aybdor inson huquqiga ega emas (*aybi bo‘lmagan holda aybdordek o‘lish mumkin emas*)

- O‘z joniga qasd qiluvchi o‘z jonini olar ekan, u insonni o‘ldiradi.

- Sodil ruh barcha azob va uqubatlarni yengib o‘tadi.

- O‘z joniga qasd qilgan, gunohkorlarning yeng yomoni sifatida o‘ladi.

Foma Akvinskiy XIII asrda o‘z joniga qasd qilishni uch postupal asosida qat’iy qoralab o‘z joniga qasd qilish quyidagi sabablarga ko‘ra noto‘g‘ri harakat deb hisoblagan:

- O‘z joniga qasd qilish tabiat qonunining buzilish bo‘lib, unga ko‘ra har bir tabiiy narsa o‘z mavjudligini saqlashi zarur va o‘zini sevishi lozim:

- Bu ahloq qonunining buzilishidir, chunki bu holat natijasida inson o‘z bir qismi bo‘lgan jamiyatga ziyon yetkazadi:

- O‘z joniga qasd qilish tangri qonunining buzilishi bo‘lib, unga ko‘ra inson bo‘ysinishi lozim va hayotdan mahrum qilish huquqi faqatgina xudoning ishidir:

² Элов З.С., Суицидал уринишларни содир этишга сабаб бўлувчи асосий омиллар (ички ишлар органлари ходимлари мисоли) // Илмий журнал. “Психология”. - Бухоро, 2(18)2015. – Б. 82-87 (19.00.00; №5)

O‘rta asrlarda xristian cherkovlari o‘z joniga qasd qilish holatini qattiq qoralab, ushbu holatga qotillikdan ko‘ra murosasiz munosabatda bo‘lgan. O‘rta asr Yevropasida o‘z joniga qasd qiluvchilar jinoyatchi hisoblangan. Ularning jasadlari yo‘llar kesishgan joylarda (chorraxa) dafn qilingan.

Yevropa uyg‘onish (renesans) davriga kelib, birinchilardan bo‘lib Angliya va Fransiya inson va uning huquqlari haqida fikrlar bildirila boshlandi. XVI asrda fransuz faylasufi Montel, antik davr faylasuflarining suitsid haqidagi fikrlarini qayta jonlantirdi.

F.Volter o‘z joniga qasd qilish muammosiga ratsional yondashuvda bo‘lib, uning namoyon bo‘lishida psixologik tarkibning ahamiyatini qayd etib o‘tdi. J.J.Russo o‘z joniga qasd qilish muammosini romanlashtirdi³.

Turli mamlakatlarda o‘z joniga qasd qilganlarga munosabat turlicha bo‘lgan. Qadimgi Afina va Fivada o‘z joniga qas qiluvchilarning qo‘llari kesib tashlangan. Xristian dini shakllanganidan so‘ng bunga qarshi haqiqiy kurash boshlangan. Angliyada o‘z joniga qasd qiluvchilar (*1961 yilgacha o‘z qonunlarida suitsidga doir moddani saqlab kelgan oxirgi mamlakat hisoblanadi*) o‘g‘ri va qaroqchilarga tenglashtirilgan, o‘z joniga qasd qilgan odam tirik qolgan taqdirda hukumat bu ishni o‘zi yakunlagan. Daniya o‘z joniga qasd qiluvchi odam tirik qolgan taqdirda u derazadan tashqariga olib chiqilib halq yoqilgan. Rossiyada o‘z joniga qasd qiluvchilar shahar bo‘ylab ot dumiga bog‘langan holda sudralgan. Eskimoslarda qariyalarni tundraga ketib o‘sha yerda muzlab o‘lishi an‘anaga aylangan⁴.

Suitsid holatiga har bir din o‘zicha yondashadi. Masalan, Hindistonda to XIX asr oxiriga qadar raqifa eri o‘lganidan so‘ng o‘zini kuydirishi shart (sati), yoki arab ertaklari bo‘lmish “Ming bir kecha”dagi Sinbad sarguzashtlarida rafiqa eridan oldin o‘lsa, ikkalasini tiriklayin g‘orga tashlab yuborishar ekan.

Yapon millati zodagonlari (Samuray) o‘z sha’nini, or nomusini saqlash maqsadida o‘zlarining qorinlariga qilich tiqib yoki unga yiqilib o‘z jonlariga qasd qilishadi. Bu jarayon yapon halqlarida **harakiri** deb ataladi⁵.

Agar diniy nuqtai nazardan oladigan bo‘lsak, hech bir din o‘zini–o‘zi o‘ldirishni oqlamaydi.

Nasroniylik diniga binoan, inson o‘z qilmishlari uchun ruhiy azob chekmasligi kerakligi, cherkovga borishi va diniy xodim oldida qilgan gunohlariga iqror bo‘lishi uqtiriladi (ispoved). Agar inson qilgan qilmishlari uchun uzr so‘rasa, ruhiyati cho‘kmaydi va o‘z joniga qasd qilmaydi–deb, hisoblashadi.

³ Элов З.С., Conditions and the reasons of cases of the suicide among the staff of law-enforcement bodies // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 5 Number 3, 2017 Progressive Academic Publishing, UK. – Б. 98-104

⁴ Элов З.С., Суицидал ҳолатнинг психологик омиллари // Илмий-назарий ва методик журнал. “Pedagogik mahorat”. -Бухоро, №3 2016. – Б. 77-82. (19.00.00; №11)

⁵ Элов З.С., Суицидал ҳолатнинг психологик омиллари // Илмий-назарий ва методик журнал. “Pedagogik mahorat”. -Бухоро, №3 2016. – Б. 77-82. (19.00.00; №11)

Ota-bobolarimizdan qolgan Islom dinida o‘zini-o‘zi o‘ldirish qattiq qoralanadi. “Kimki shu dunyoda o‘zini nima bilan o‘ldirsa, qiyomatda azobi o‘sha bilan bo‘ladi” deyiladi hadisi sharifda.

O‘zini o‘zi o‘ldirish shariatda ulkan gunoh hisoblanadi.

Dunyo statistikasiga ko‘ra nasroniy va boshqa dinlarga e‘tiqod qiluvchi halqlar orasida musulmon diniga e‘tiqod qiluvchi halqlarga nisbatan o‘z joniga qasd qilish holati anchayin yuqori hisoblanadi.

Shaharda yashovchi aholi qishloq aholisiga ko‘ra suitsid holatini ko‘proq sodir etishi kuzatiladi. Bunga shahardagi odamning yozini yolg‘iz his etishi, hech kimga keraksizdek bo‘lib qolishi sababdir. Turmush jarajasi bilan o‘z joniga qasd qilganlar orasida hech qanday bog‘liqlik aniqlanmagan. Masalan Yevropaning rivojlangan va boy mamlakatlaridan biri Shvesiya bir necha yildirki, suitsid sodir etish bo‘yicha dunyo reytingini boshqarib kelmoqda.

Halqlar orasida suitsidning sabablarini bog‘lab beruvchi turli qarashlar mavjud:

1.Suitsidni ruhiy kasal odam amalga oshiradi. Lekin tadqiqotlar ko‘rsatishicha o‘z joniga qasd qilganlarning 80-85% sog‘lom kishilar.

2.Suitsidni oldini olish mumkin emas. Biroq, inqiroz davri vaqtinchalik holatdir. Bu vaqtda atrofdagilarning yordami, e‘tibori va qo‘llab – quvatlashi zarur.

3.O‘z joniga qasd qilishga moyil insonlar bor, lekin hamma narsa vaziyatga va uning shaxsiy baholanishiga bog‘liq.

4.Inson suitsid sodir etishdan oldin atrofida qilargalarga bu haqda aytadi. Afsuski, ko‘pincha atrofida qilargalar buni hazil deb hisoblashandi. Affektiv holatlarni hisobga olmaganida ko‘pincha suitsidentlar bu haqda atrofida qilargalar yitishgan.

5.Suitsid haqidagi fikr oldindan tayyorgarliksiz kutilmaganda to‘saftdan keladi. Lekin tahlil ko‘rsatishicha inqiroz davri bir hafta. Bir oy va yillab bo‘lishi mumkin.

6.Agar inson o‘z joniga qasd qilishga harakat qilib ko‘rgan bo‘lsa buni ikkinchi bor takrorlamaydi. Biroq, qayta takrorlash xavfi juda yuqori bo‘ladi, ayniqsa birinchi va ikkinchi oylarda.

7.O‘z joniga qasd qilish nasldan–naslga o‘tadi. Biroq, bu isbotlanmagan fikr.

8.Agar bir ish bilan muntazam band bo‘linsa o‘z joniga qasd qilish fikri hech qachon tug‘ilmaydi. Bu noto‘g‘ri.

9.Kuchli shaxslargina o‘z joniga qasd qila oladi. Lekin zaif va kuchsiz shaxslar hayot qiyinchiliklaridan qo‘rqadi (Yapon madaniyati).

Ko‘rinib turibdiki odamlarning suitsid haqidagi fikrlari doim ham to‘g‘ri emas. Bu esa aholi orasida suitsidni oldini olish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarni yanada qiyinlashtiradi. Shu sababli suitsidni oldini olishda talim-tarbiya jarayonidan unumli foydalanish zarur.

Doim atrofimizda biz bilan birga bo‘lgan yaqinlarimizga e‘tiborli bo‘lishimiz, ularni tinglay olishimiz lozim. Shundagina bu ruhiy illatni oldini olgan va eng asosiysi kishilarning ruhan ezilishini oldini olishga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. *Ambrumova A. G. Rol lichnosti v probleme suidsida // V sb.: Aktualnye problemy suidsidologii. — M., 1981.*
Z.Elov. O‘smirlarda suitsidial holatlarni keltirib shiqaruvshi ijtimoiy-psixologik omillar. 2024. PEDAGOG 7 (5), 31-37
2. *Elov Z.S. Sud psixologik ekspertizasi tarixi rivojlanish jarayoni bosqichlari. PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 306-313*
3. *M.A.Gafarova., Z.S.Elov. Inklyuziv ta’limda pedagog-psixologning kasbiy psixologik xususiyatlari. PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 477-480*
4. *Z.Elov. Sotsialno-psixologicheskie prichiny formirovaniya deviantnogo povedeniya u podrostkov. Pedagogik mahorat. Ilmiy jurnal. 2024*
5. *Z.S.Elov. Zo‘ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi. Pedagogik akmeologiya. Ilmiy jurnal 5/3. 2024*
6. *Elov Ziyodullo, Ya. SAMINJONOV. O‘smirlar orasida o‘z joniga qasd qilish holati psixologik muammo sifatida. 2024. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (2), 69-78*
7. *O.Mamatov., Z.Elov. Talabalarni bilish faoliyatiga motivlashtirishning psixologik va pedagogic asoslari. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 37-42. 2024*
8. *Z.Elov. Identifikatsiya jarayoni muammosining psixologiyada o‘rganilishi. ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR INTEGRATSIYASI. Ilmiy konferensiya to‘plami. 2023*
9. *Z.Elov. O‘z joniga qasd qilish masalasi jamiyat oldida turgan muhim ijtimoiy-psixologik muammo sifatida. 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (12), 50-54*
10. *Z.Elov. Shaxsda fobiya holati va uning diagnostikasi. 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (11), 66-74*
11. *Z.Elov. Suitsidial xulq-atvor haqida tahlillar va nazariyalar. 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (10), 11-22*
12. *Z.S.Elov. Suitsidial xulq-atvorning zamonaviy psixologiyada o‘rganilishi: tahlillar va nazariyalar. 2023. Science and Education 4 (10), 326-342*
13. *Z.Tuymuradova., Z.Elov. O‘z joniga qasd qilish masalasining o‘rganilishi va ilmiy tahlillar. ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G‘OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR rjyferensiya to‘plami. 2025. 187-193*
14. *Z.S.Elov. O‘z joniga qasd qilish holati o‘smirlar orasida psixologik muammo sifatida. IQRO JURNALI 1 (2), 134-142. 2025*

15-Mart, 2025-yil

15. Z.S.Elov. Sudga oid psixologik ekspertizasining rivojlanish jarayoni va tarixi.
OSIYO XALQARO UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI. №1 (2024/6), 112-119

16. Z.S.Elov. O‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning
psixologik ta’siri. PSIXOLOGIYA ILMIY JURNAL 1 (1, 2022), 27-29

17.